

ցերեկվա լույսը փոշու պատճառով պայծառ չէր երևում, իսկ սա նետաձգությամբ արեգակն ստվերով պատեց, կեսօրին արհեստական զիշեր ստեղծելով:

Նա ոչ մի փախստական չթողեց, որ լյուդացիներին լուր տաներ, այլև նրանց Կրեսոս թագավորին հրամայում էր տապակի վրա դնել: Ուստի և հոսող ջրերը չկարողացան գետը հորդացնել, որովհետև զորքը խմելով նրան իջեցնում էր ձմեռվա նվազության, քանի որ զորքի բազմությամբ ցույց տվեց, որ թվերը տկար են նրանց քանակն արտահայտելու, այնպես որ ավելի չափ էր հարկավոր, քան հաշիվ: Բայց նա սրանով չհպարտացավ, այլ արտասվեց, ասելով, «Ավադ այս անցավոր փառքին»:

Սկամադրոսն էլ այսպես է գրում. «Լյուդացիների հպարտացած Կրեսոսին մոլորության մեջ էր զցում Պյութիայի գուշակը⁹⁶, պատասխանելով. «Կրեսոսն Այսու գետն անցնելով իշխանություններ կլործանե»: Նա օտարների իշխանությունները կործանելով՝ իրենը կործանեց, որովհետև Պարթև Արտաշեսը նրան բռնելով հրամայեց երկարե տապակի վրա դնել: Իսկ Կրեսոսը հիշելով Աթենացի Սողոնի խոսքերը՝ իր լեզվով բացականչեց. «Ով Սողոն, Սողոն, դու գեղեցիկ խոսեցիր, թե չի կարելի մարդու բարերախտությանը երանի տալ մինչև նրա մահը»: Նրա մոտն եղած մարդիկ այս լսելով Արտաշեսին պատմեցին, թե Կրեսոսը մի նոր աստծու կանչեց: Արտաշեսը զթալով՝ հրամայեց նրան իր մոտ բերել, և եթե նրանից հարցրեց և իմացավ, թե ինչ էր նրա բացականչածը, հրամայեց ներել ու չտանջել «:

---

96 Պյութիա, հունարեն ընդհանուր անուն այն քրմուիիների, որոնք Դելֆիսում (Հունաստանի Փոկիս գավառում Պառնաս լեռան ստորոտում) Ապոլլոնի մեհյանում գուշակություններ էին անում և իրենց տրված հարցերին պատասխանում: Նրանք նստած էին լինում մի եռոտանու վրա, մի ապառաժի ձեղքվածի վերև, որտեղից գագեր էին դուրս գալիս: Այս գագերից Պյութիաներն ընկնում էին մի տեսակ զառանցանքի մեջ և տրված հարցերին կցկտուր բառերով պատասխանում, և մի հմուտ քուրմ այդ կցկտուր բառերից մի կապակցված խոսք էր կազմում և հայտնում հարցնողին: Պյութիայի գուշակությունները լսելու դիմում էին ոչ միայն ողջ Հունաստանից և հունական գաղութներից, այլև հեռավոր տեղերից օտար թագավորներ: Պյութիաները պետք է լինեին լավ ընտանիքներից, անբասիր վարքի տեր, կուս, հիսուն տարեկանից ավելի հասակում: Ապոլլոնի մեհյանը իր Պյութիաներով մոտ 1000 տարի գոյություն պահպանեց և միայն Մեծն Թեոդոս կայսեր հրամանով փակվեց Դ. դարի վերջերում:

Փղեգոնիոսն⁹⁷ էլ գրում է. «Պարթև Արտաշեսը բոլոր թագավորներից հուժկու եղավ. նա ոչ միայն լուդացիներին վարեց և Կրեսոսին կապեց, այլև Հելեսպոնտոսում⁹⁸ և Թրակիայում տարեքըների բնությունը փոխեց, ցամաքի վրայով ծովագնացություն կատարեց, ծովով անցավ իբրև հետևակ: Նա սպառնում էր թետալացիներին, նրա համբավը հիացնում էր հելենական աշխարհը: Նա կործանեց լակեդեմոնացիներին, փախցրեց փոկեացիներին, դովկրացիներն անձնատուր եղան, բյուտացիները նրա կալվածների մի մասն են, ամբողջ Ելլադան ահաբեկված էր նրանից: Քիչ ժամանակ հետո նրա աղետները գերազանցեցին բոլորից, Կյուրոսն այնքան չթշվառացավ մասքութների դեմ պատերազմելիս, այնպիսի չարիքներ չկրեց Դարեհը սկյութացիներից փախչելիս, ոչ էլ Կամբյուսեսը եթովպացիների երկրում: Փոքր է և Քսերքսի զորքով Ելլադա հարձակվելը, որտեղ նա թողեց գանձերն ու վրանները և ինքը հազիվ փախչելով կենդանի մնաց: Իսկ սա մեծամեծ հաղթանակներով փառավորվելուց հետո իր զորքերից խողխողվում է:

Արդ՝ ես այս պատմություններն արժանահավատ եմ համարում, իսկ այն Կրեսոսը, որ ինչպես պատմում են, եղել է՝ Կյուրոսի կամ Նեքրաներոսի ժամանակ, կամ սուտ է, կամ մի անունով կոչված են շատ թագավորներ, ինչպես շատերը սովորություն ունեն:

---

97 Խորենացու հիշած այս չորս մատենագիրներից երկուսի անուններն աղավաղված էին հին տպագրությունների մեջ, որոնք վերջին տպագրության մեջ ուղղվեցին: Փղեգոնիոս (փիլկ. նախկին Փղեդոնիոսի) և Սկամադրոս, (հին տպագր. «զրէ ևս Կամադրոս», ուղղված՝ «զրէ Սկամադրոս»): Այս չորսն էլ իրական անձնավորություններ են, որոնցից մի քանիսի գրվածքներից հատակուտորներ են մնացել: Բայց Պատմահոր նրանցից բերած ցիտատները չկան այժմ: Ցիտատներն իրար շատ նման են ոճով.- Քերթողական ներքողներ:

98 Այստեղ հիշատակված են մի շարք հին աշխարհագրական և պատմական անուններ: Հելեսպոնտոս այն նեղուցն է, որ միացնում է Սև ծովը Մարմարի ծովի հետ: Թրակիա - Հունաստանից հյուսիս ընկած երկիր, այժմ այնտեղ է Բուլղարիան և Ռումելիան: Ելլադա - ընդհանուր անուն Հին Հունաստանի: Թետալիա սովորաբար՝ Թեսադիա, նահանգ Հյուսիսային Հունաստանում: Փոկիս, Լոկրիս (Ղուլտրացիք), Բեոտիա - նահանգներ Միջին Հունաստանում մեկը մյուսին կից: Լակեդեմոնիա - նահանգ Հարավային Հունաստանում, հայտնի՝ Սպարտա անունով: Եթովպիա - Եգիպտոսից հարավ ընկած երկիրը, որտեղ Նեղոսի ակունքներն են, այժմ՝ Հաբեշտան: Սկյութացիք - հնում վայրենի թափառաշրջիկ ժողովուրդ, որ սփոված էր Հյուսիս - Արևելյան Եվրոպայից մինչև Հյուսիս-Արևելյան Ասիա: Մասքութները կամ մասագետները սկյութական ցեղին պատկանող ժողովուրդ էին, որ ապրում էին Կասպից ծովից արևելք: Պատմական անունները Հին Պարսկաստանի Աքեմենյան հարստության չորս թագավորներն են՝ Կյուրոս, Աքեմենյան հարստության հիմնադիր, մեռալ 529-ին ն. Ք., Կամբյուս - նրա հաջորդը 529-522, Դարեհ (Դարայավուշ) Վշտասպյա, նրա հաջորդը 521-485, Քսերքսես - Դարեհի հաջորդը՝ 485-465: Այս թագավորների արշավանքները և կրած անհաջողությունները, որ հիշատակվում են այստեղ բնագրում՝ պատմական իրողություններ են:

ԺԴ

ՏԻԳՐԱՆ ՄԻԶԻՒԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ՀՈՒՆԱՅ ԶՈՐՔԵՐԻՆ ԴԻՄԱՎՈՐԵԼԸ,
ՄԵՀՅԱՆՆԵՐԻ

ՇԻՆԵԼԸ ԵՎ ՊԱՂԵՍԻՆ ԱՐՇԱՎԵԼԸ

Արտաշես Առաջինից հետո թագավորում է նրա Տիգրան որդին պարսից Արշական թագավորի քառասունիններորդ տարում: Հայոց զորքերը ժողովելով՝ նա գնում է հունաց զորքերի դեմ, որոնք նրա հոր՝ Արտաշեսի մահից և նրա զորքերի ցրվելուց հետո՝ նրանց հետապնդելով մեր երկրի վրա էին զալիս: Տիգրանը նրանց դեմ դուրս գալով՝ նրանց արշավանքն արգելում է և ետ է մղում: Իր քրոջ մարդուն՝ Միհրդատին վատահելով Մաժաքը և Միջերկրյա կողմերը և շատ զորք նրա մոտ թողնելով դառնում է մեր երկիրը:

Իբրև առաջին զործ՝ նա կամեցավ մեհյաններ շինել: Խակ քրմերը, որ եկել էին Հունաստանից, հնար մտածելով, որ իրենց Հայաստանի խորքերը չքշեն, սուտ գուշակություններ հնարեցին, իբր թե աստվածները հենց նույն տեղումը կամենում են բնակվել: Տիգրանն այս բանին համաձայնելով՝ Ոլիմպիական Դիոսի արձանը կանգնեցնում է Անիում⁹⁹, Աթենասինը՝ Թիլում, Արտեմիդի մյուս արձանը՝ Երիզայում և Հեփեստոսինը՝ Բազայառիձում: Բայց Ափրոդիտեի արձանը, իբրև Հերակլեսի տարփածուի, հրամայում է կանգնեցնել հենց Հերակլեսի արձանի մոտ Հաշտից տեղում¹⁰⁰:

Եվ զայրանալով Վահունինների վրա, որոնք իրենց սեփական գյուղում համարձակվել էին կանգնեցնել իր հոր ուղարկած Հերակլեսի արձանը, զրկում է քրմության պաշտոնից և հարքունիս է զրավում այն գյուղը, որտեղ արձանները դրվել էին:

99 Այս Անին Բազրատունյաց մայրաքաղաք Անին չէ Շիրակ գավառում, Ախուրյան գետի վրա, որ Խորենացուն բոլորովին հայտնի չէ, այլ էին քերդ է Դարանադի գավառում, բարձր Հայքում, որտեղ ըստ Փավստոսի թաղվում էին հայոց Արշակունի թագավորները: Հաճախ կոչվում է և Հանի, և ավելի ուշ դարերում՝ Կամախ:

100 Հաշտից տեղիք հայացրած ձև է Աշտիշատ կամ Հաշտիշատ անվան, որ պահլավերեն և ըստ ժողովրդական ստուգաբանության նշանակում է հաշտերի (զոհերի) քաղաք:

Եվ այսպես մեհյաններ շինելով և մեհյանների առաջ բազիններ կանգնեցնելով՝ բոլոր նախարարներին հրամայում է զոհեր մատուցանել և երկրպագություն անել: Բազրատունյաց ցեղի մարդիկ այս բանը հանձն չառան: Տիգրանը նրանցից մեկի, որ Ասուղ էր կոչվում, լեզուն կտրեց, որովհետև անարգել էր արձանները, մյուսներին ուրիշ չարչարանքների չենթարկեց, որովհետև համաձայնեցին ուտել թագավորի զոհերից, նույնպես և խոզի միս, թեպետ իրենք զոհեր չմատուցին ու չերկրպագեցին կուռքերին: Ուստի Տիգրանը նրանցից առնում է զորքի իշխանությունը, բայց թագադիր ասպետությունը չի առնում: Ինքն իշխում է Միջագետք, այնտեղ գտնելով Բարչամինայի արձանը, որ շինված էր փղոսկրից և բյուրեղից և արծաթով կազմված, հրամայում է տանել կանգնեցնել Թորդան ավանում:

Այդտեղից անմիջապես դիմում է Պաղեստին¹⁰¹ աշխարհը Պտղոմյան Կլեոպատրայից վրեժ առնելու՝ նրա Դիոնիս որդու գործած հանցանքի համար իր հոր (Արտաշեսի) դեմ: Հրեաներից շատ գերի վերցնելով շրջապատում է Պտղոմայի քաղաքը¹⁰²: Իսկ հրեաների Ալեքսանդրիա կամ Մեսաղինա թագուհին, որ Հուդա Մակաբեի Շմավոն եղբոր որդի

Հովհաննեսի որդի Ալեքսանդրի կինն էր եղել և այդ ժամանակ գրավում է հրեական թագավորությունը՝ մեծ գանձ տալով (Տիգրանին) այնտեղից ետ դարձրեց: Որովհետև (Տիգրանը) լսել էր, թե Վայկուն անունով մի ելուզակ¹⁰³ անհանգստացնում է Հայաստանը, գրավելով այն ամուր լեռ, որ մինչև այսօր էլ այդ ելուզակի անունով կոչվում է Վայկունիք:

ԺԵ

101 Պաղեստինացոց երկիրը – Հրեաստանն է: Կլեոպատրան Եզիպտոսի Պտղոմեոս Ավլերի ավագ դուստրն էր, որ իր հոր կտակի համաձայն պետք է թագավորեր նրանցից հետո, ամուսնանալով իր փոքրահասակ եղբոր հետ: Արկածալից կյանք ունեցավ, վերջը ինքնասպանություն գործեց: Նրան նվեր տարավ Անտոնիոսը հայոց Արտավագդ թագավորին շղթայակապ: - Իսկ թե ինչ հանցանք է գործած եղել Դիոնիս որդին Արտաշեսի դեմ՝ հայտնի չէ, ինքը Պատմահայրն էլ բան չի ասում այս մասին:

102 Պտղոմայի, այստեղ անտարակույս Պաղեստինի Պտղոմայի ծովեզրյա քաղաքն է, Տյուրոսից մոտ 40կմ. դեպի հարավ: Այժմ կոչվում է Աքքա:

103 Այս “հելուզակ Վայկունը” հռոմեացիների Լուկուլլոս զորավարն էր, որ առանց պատերազմ հայտարարելու, հանկարծակի հարձակվել էր Հայաստանի վրա, որի պատճառով արժանացել էր հելուզակ - ավազակ կոչման: Բայց թե ինչու է Վայկուն կոչված՝ հայտնի չէ:

ՀՌՈՍԵԱՑԻՆԵՐԻ ՊՈՄՊԵՈՍ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ՄԵԶ ՎՐԱ ԳԱԼԸ, ՄԱԺԱՔՆ ԱՌՆԵԼԸ ԵՎ ՄԻՀՐԴԱՏԻ ՄԱՀԸ

Այն ժամանակ հռոմեացիների Պոմպեոս զորավարը մեծ զորքով գալիս հասնում է Միջերկրյա կողմերը և իր Սկավրոս սպարապետին ուղարկում է Ասորիք՝ Տիգրանի հետ պատերազմելու: Նա գալիս է, բայց չի հանդիպում Տիգրանին, որովհետև սա վերադարձել էր իր երկիրը ելուզակի հարուցած խուճապի պատճառով: Սկավրոսն անցնում է Դամասկոս և տեսնելով, որ Մետեղը և Ղուղը քաղաքն առել են, նրանց հալածում է այնտեղից, ինքը՝ շտապում է հասնել Հրեաստան Արիստաբուղի վրա, իբրև օգնական նրա ավագ եղբոր Հյուրկանոս քահանայապետին, որ Աղեքսանդրի որդին էր:

Իսկ Պոմպեոսը Միհրդատի դեմ պատերազմելով՝ սաստիկ դիմադրության է հանդիպում և ահազին կոիվների: Նա մեծ վտանգի է ենթարկվում, սակայն բազմությունը հաղթում է, և Միհրդատը փախուստ է տալիս Պոնտոսի կողմերը: Նրանից Պոմպեոսն ազատվելով՝ որն ինքը չեր սպասում, առնում է Մաժաքը, բռնում է նրա որդուն՝ Միհրդատին, քաղաքում զորք է թողնում և առանց Միհրդատին հետամուտ լինելու՝ շտապում է Ասորիքով անցնել Հրեաստան: Նա Պոնտացի Պիղատոսի հոր ձեռքով Միհրդատին սպասում է թունավոր դեղով: Այս բանին վկայում է և Հովսեպոս՝ բալասանին վերաբերող զիսում, ասելով. «Երիքովի մոտ Պոմպեոսին հասնում է Միհրդատի մահվան ավետավոր լուրը»:

ԺԶ

ՏԻԳՐԱՆԻ՝ ՀՌՈՍԵԱՑԻՆԵՐԻ ԶՈՐՔԵՐԻ ՎՐԱ ՀԱՐՉԱԿՎԵԼԸ, ԳԱԲԻԱՆՈՍԻ ԽՈՒՅՑՍ ՏԱԼԸ ԵՎ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՄԻՀՐԴԱՏԻՆ ԱԶԱՏԵԼԸ

Իսկ Տիգրանը գերի հրեաներին տեղավորելով Արմավիրում և Վարդգեսի ավանում, որ գտնվում է Քասախ գետի վրա, ելուզակներին լեռներից բնաշինջ անելով և Միհրդատի սուզը կատարելով՝ այնուհետև շարժվում գնում է Ասորիք, հռոմեացիների զորքերի վրա՝ վրեժ առնելու: Նրա դեմ է գալիս Գարիանոսը, հռոմեացիների զորքի սպարապետը, որին այնտեղ թողել էր Պոմպեոսը Հռոմ վերադարձնալիս: Գարիանոսը չի համարձակվում Տիգրանի հետ ընդհարվել, և Եփրատի մոտերից դարնում գնում է Եզիպտոս, պատճառ բերելով Պտղոմեոսին: Եվ Տիգրանի հետ գաղտնի հաշտություն կնքելով ետ է տալիս Միհրդատի որդուն՝

պատանի Միհրդատին, որ Տիգրանի քեռորդին էր և որին բռնել էր Պոմպեոսը Մաժաքում, ասելով, թե Միհրդատը գաղտնի փախավ:

ԺԷ

ԿՐԱՍՈՍԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ ԵՎ ՏԻԳՐԱՆԻՑ ՍՊԱՆՎԵԼԸ

Հռոմեացիները կասկածելով՝ Գաբրիանոսին փոխում են և նրա տեղ ուղարկում են Կրասոսին: Նա զալով գրավում է ամբողջ գանձը, որ գտնվում էր Երուսաղեմում Աստծո տաճարում, և հետո դիմում է Տիգրանի վրա: Եփրատն անցնելով Տիգրանի հետ պատերազմում է և ամբողջ զորքի հետ միասին ինքն էլ սպանվում է: Տիգրանը գանձերը ժողովելով վերադառնում է Հայաստան:

ԺԸ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՍՍԻՌՈՒԸ ԴԻՄԱԴՐԵՑ ՏԻԳՐԱՆԻՆ ԵՎ ՄԻՀՐԴԱՏԻ ԱՊՈՏԱՄԲՎԵԼԸ ՈՒ ԿԵՍԱՐԻԱՆ ՇԽՆԵԼԸ

Հռոմեացիք զայրանալով ուղարկում են Կասսիոսին անթիվ զորքերով: Սա զալով՝ դիմադրում է Հայոց զորքերին և թույլ չի տալիս Եփրատն անցնել և ասպատակել Ասորիքը: Այս ժամանակները Տիգրանի մեջ կասկած է ծագում պատանի Միհրդատի մասին, թե իր քեռորդին չէ, ուստի նրան ոչ մի իշխանություն չի տալիս, ոչ իսկ նրա երկիրը՝ Վրաստանը: Միհրդատն արհամարհանք կրելով իր քեռի Տիգրանից՝ ապստամբվում է և ապավինում է Կեսարին, և նրանից Պերգա քաղաքի իշխանությունն ստանալով՝ նրա հրամանով օգնում և աջակցում է Հերովդեսի հորը, Անդիպատրոսին: Սա Մաժաք քաղաքը շենցնում է ավելի ընդարձակ և պայծառ շինություններով և ի պատիվ Կեսարի այն կոչում է Կեսարիա: Այս ժամանակից սկսած այդ քաղաքի վրայից վերանում է Հայոց իշխանությունը:

ԺԹ

ՏԻԳՐԱՆԻ ԵՎ ԱՐՏԱՇԵԶԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ, ՊԱՂԵՍԻՆ ԱՍՊԱՏԱԿՈՂ ԶՈՒՔ ՈՒՂԱՐԿԵԼԸ, ՀՅՈՒՐԿԱՆՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻ ԵՎ ԲԱԶՄԱԹԻՎ ՀՐԵԱՆԵՐԻ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այս բոլորից հետո Տիգրանը հիվանդ լինելով, աղաչում է պարսից Արտաշես թագավորին՝ իրենց մեջ սեր հաստատել, որ խզվել էր իր հոր հպարտության պատճառով, երբ նա պարսիկներից խլեց նախազահությունը: Իսկ ինքը Տիգրանից երկրորդական զահն ընդունելով, ինչպես օրենքն էր, նախազահությունը վերադարձնում է նրան: Այս կերպով Արտաշեզին հաշտեցնելով՝ նրանից օգնական գործ է խնդրում: Ապա Տիգրանը Ռշտունյաց նախարարության նահապետ նշանակելով հայոց և պարսից գորքերին ուղարկում է հռոմեացիների գորքերի դեմ և հրաման է տալիս՝ Ասորիքի և Պաղեստինի բնակիչներին հաշտության բերել և խաղաղեցնել: Բարզափրանին ընդառաջ է գալիս մի ոմն Պակարոս, որի հայրը եղել էր ասորիների թագավոր, իսկ ինքը խնամի էր Անտիգոնոսին Արիստարուլյան տոհմից: Գալով Ռշտունյաց նահապետ և հայոց ու պարսից սպարապետ Բարզափրանի մոտ, խոստանում է հինգ հարյուր գեղեցիկ կին և հազար քանքար ոսկի, եթե իրեն օգնի հրեաների Հյուրկանոսին թագավորությունից գրկելու և Անտիգոնոսին թագավորեցնելու:

Երբ հրեաների քահանայապետ ու թագավոր Հյուրկանոսը և Հերովդեսի եղբայր Փասայելը տեսան, որ Բարզափրանը հռոմեացիների գորքերին փախցրեց՝ ոմանց դեպի ծովը, ոմանց զանազան քաղաքներ, և ինքը խաղաղությամբ անցնում է երկրով՝ իրենք էլ նրա հետ բանակցում են խաղաղության համար: Նա էլ Գնել անունով մեկին Գնունյաց ցեղից, որ հայոց թագավորի տակառապետն էր, հեծելազորքով ուղարկում է Երուսաղեմ խաղաղություն կնքելու պատրվակով, բայց գաղտնապես՝ Անտիգոնոսին օգնելու նպատակով: Հյուրկանոսը տակառապետին ներս չի ընդունում Երուսաղեմ բոլոր գորքերով, այլ միմիայն հինգ հարյուր հեծյալներով: Եվ տակառապետը դավաճանելով խորհուրդ է տալիս Հյուրկանոսին գնալ Բարզափրանի մոտ երկրի ավերմունքի մասին խոսելու և խոստանում է իր կողմից ևս բարեխոս լինել: Հյուրկանոսը Բարզափրանից երդում է խնդրում, նա էլ երդվում է արեգակով, լուսնով և իրենց բոլոր երկնային և երկրային պաշտելիքներով՝ Հյուրականոսը թողնում է Հերովդեսին Երուսաղեմի վրա և իր հետ վերցնելով Հերովդեսի երեց եղբորը՝ Փասայելին, գալիս է Բարզափրանի մոտ՝ ծովի ափ, Եքտիառն կոչված զյուղը:

Բարզափրանը խորամանկությամբ նրանց պատվում է, բայց հանկարծ այդ տեղից մեկնելով, մնացած գորքին հրաման է տալիս նրանց բռնել և Անտիգոնոսի ձեռքը մատնել: Եվ Անտիգոնոսը Հյուրկանոսի վրա ընկնելով՝ ատամներով կտրում է նրա ականջները, որպեսզի եթե հանգամանքները փոխվեն, նա այլս անկարող լինի քահանայապետություն անել, որովհետև հրեական օրենքը պահանջում է, որ

քահանա լինեն միայն ողջանդամները: Եվ Փասայելը, Հերովդեսի եղբայրը, ինքն իր գլուխը քարին զարկեց, և քժիշկը, որ Անտիգոնոսից ուղարկվեց իբրև թե քժշկելու, նրա վերքը թունավոր դեղերով լցրեց ու մահացրեց:

Իսկ Բարզափրանը հրաման տվեց հայոց թագավորի տակառապետ Գնելին, որ Երուսաղեմում Հերովդեսին որսա: Գնելը ջանաց խարեռությամբ Հերովդեսին պարսպից դրւու բերել բայց Հերովդեսը հանձն չառավ, միևնույն ժամանակ չվստահացավ քաղաքում ևս մնալ Անտիգոնյանների զատվելու պատճառով, այլ գիշերը ծածուկ ընտանիքով փախավ եղումայեցիների մոտ և ընտանիքը Մասադան ամրոցում թողնվով, ինքը շտապեց Հռոմ հասնել: Բայց հայոց զորքը Անտիգոնյանների օժանդակությամբ Երուսաղեմ մտնելով՝ ոչ ոքի չվնասեցին, այլ միայն Հյուրկանոսի գույքերն առան, ավելի քան երեք հարյուր քանրար: Եվ զավառն ասպատակելով՝ Հյուրկանյաններին հավատարիմ տեղերն առան ավերեցին, մարիսացիների քաղաքն էլ առնելով այնտեղ թագավոր դրին Անտիգոնոսին: Իսկ Հյուրկանոսին կապելով՝ գերիների հետ միասին բերին Տիգրանին, և Տիգրանը Բարզափրանին հրամայեց՝ մարիսացիների քաղաքից բերված հրեա գերիներին բնակեցնել Շամիրամի քաղաքում: Սրանից հետո Տիգրանն ապրելով ոչ ավելի քան երեք տարի, վախճանվում է, երեսուներեք տարի թագավորելուց հետո¹⁰⁴:

Ի

---

104 Տիգրան Մեծի պատմությունը Խորենացու մոտ շատ անբավարար է և զաղափար անգամ չի տալիս բուն պատմական իրողության մասին: Ամենակարևոր անցքերը, որոնք վճռական դեր կատարեցին Տիգրանի պատմության և նրա բախտի մեջ, ինչպես են Ճակատամարտը Տիգրանակերտի մոտ, այս քաղաքի առումն ու ավարումը Լուկուլլոսի ձեռքով, Լուկուլլոսի հետագա պարտություններն ու նահանջը, Պոմպեոսի գալը և Տիգրանի նրանից հաշտություն խնդրելը - անցքեր, որոնք տեղի ունեցան 69-66 թվ.ն.Ք. - բոլորովին չեն հիշվում Խորենացու մոտ: Ավելի բավարար են այն տեղեկությունները, որոնք վերաբերվում են Տիգրանի գործողություններին Պաղեստինում, Ասորիքում: Սրա պատճառն այն է, որ Խորենացին Տիգրանի պատմության համար իբրև աղբյուր է ունեցել միայն Հռվեպոսին, որի գրվածքների գլխավոր նյութն էր Պաղեստինի պատմությունը, բայց ոչ Տիգրանի: Ուրիշ բազմաթիվ հունական ու լատինական աղբյուրներ անհայտ են մնացել Խորենացուց: Նույնիսկ այն հիշողությունները, որ հայ ժողովուրդը պահպանել էր այս թագավորի կյանքի և վերանորոգչական գործունեության մասին՝ Խորենացին անզիտակցաբար վերագրել էր Տիգրան Ա. Երվանդյանին: Բարեբախտաբար ներկայումս մեզ համար մատչելի դարձավ Տիգրան Մեծի մանրամասն պատմությունը՝ Ակադ. Մանանդյանի “Տիգրան երկրորդը և Հռոմը” գիտական աշխատության շնորհիվ, որը հիմնված է բոլոր հին և նոր աղբյուրների համեմատական ուսումնասիրության ու քննության վրա:

ՀԱՅՈՑ ՄԻ ԱՅԼ ՊԱՏԵՐԱԶՄ ՀՈՌՄԵԱՑԻՆԵՐԻ ՀԵՏ, ՍԻՂՈՆԻ ԵՎ ԲԵՆԴԻԴԻՈՍԻ
ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հերովդեսը Հռոմ անցնելով՝ Անտոնիոսի, Կեսարի և Սինկիտոսի¹⁰⁵ առաջ պատմում է իր հավատարմությունը հռոմեացիներին, և Անտոնիոսից Հրեաստանի թագավոր նշանակելով՝ իրեն օգնական է վերցնում Բենդիդիոս սպարապետին հռոմեական զորքերով, որպեսզի հայոց հետ պատերազմի և Անտիգոնոսին տապալի: Ասորիք հասնելով՝ նա փախցնում է հայոց զորքերը և Սիղոնին թողնելով, որ հայերին դիմադրի Եփրատի մոտ և Պակարոսին սպանելով, ինքը դառնում է Երուսաղեմ՝ Անտիգոնոսի դեմ: Բայց հայերը նորից օգնություն ստանալով պարսիկներից՝ դիմում են Սիղոնի վրա և փախցնում են նրան մինչև Բենդիդիոսի մոտ, անչափ արյունահեղություններ անելով:

ԻԱ

ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՆՏՈՆԻՈՍԸ ԱՆՉԱՄԲ ՀԱՅՈՑ ԶՈՐՔԵՐԻ ՎՐԱ ԴԻՄԵԼՈՎ ԱՌՆՈՒՄ
Է

ՇԱՄՇԱՏ ՔԱՂԱՔԸ

Անտոնիոսը զայրանալով, ինքն անձամբ զալիս է հռոմեական բոլոր զորքերով: Շամշատ¹⁰⁶ հասնելիս լսում է Տիգրանի մահը, քաղաքն առնելով, Սովսիոսին օգնական թողնելով Հերովդեսին՝ Երուսաղեմում Անտիգոնի դեմ կռվելու, ինքը ձմեռանց է գնում Եզիպտոս: Նա շտապում է այնտեղ հասնել կնամոլ մարդու վավաշոտությամբ, վառված ցանկությամբ դեպի Կղեռպատրան՝ եզիպտացիների թագուհին: Այս Կղեռպատրան Պտղոմեոս Դիոնիսի դուստրն էր, Պտղոմեոս Կղեռպատրիայի թոռը և շատ սիրելի էր Հերովդեսին, այս պատճառով էլ Անտոնիոսը առավելապես հանձնարարում էր Հերովդեսին, Հերովդեսը Սովսիոսին: Սա քաջապես

105 Սինկիտոս, հունարեն համաժողով, ժողով, որ գործ է ածվել նաև նշանակելու համար հռոմեացոց ծերակույտը: Խորենացին գործ է ածել հունարեն բառը՝ հետևելով իր աղբյուրին, Հովսեպոսին:

106 Շամշատ - զլիավոր քաղաք Ասորիքի Կոմագենե նահանգի, Եփրատի վրա, Կապադովկիային սահմանակից, Եղեսիայից հյուսիսի: Շամշատ՝ այս քաղաքի ասորական արտասանությունն է, հունական արտասանությամբ կոչվում է Սամոսատ, ինչպես գործ է ածել Կորյունը և այստեղ Հովսեպոսը, Խորենացու աղբյուրը: